

O DIALEKTICKOM VZŤAHU NEVYHNUTNOSTI A NÁHODY

N. V. PILIPENKO: Dialektika nevyhnutnosti a náhody. Nakl. Pravda, Bratislava 1983, 280 s.

Zvýšená pozornosť, ktorá sa venuje v poslednom období rozpracováaniu kategórií nevyhnutnosti a náhody, je motivovaná nielen teoretickými (narastanie úloh štatisticko-pravdepodobnostných metód a systémo-vo-štruktúrnych predstáv vo vedách), ale aj praktickými dôvodmi (nielen pri vysvetľovaní, ale aj riadení zintenzívneného spoločenského pohybu). Príspevkom k riešeniu problematiky vzťahu dvoch uvedených kategórií je aj monografia sovietskeho autora N. V. Pilipenka, charakterizovaná úsilím o komplexné vystihnúť problému nevyhnutnosti a náhodnosti — s dôrazom na jednotu ich ontologickej, gnozeologickej, logickej, metodologickej i svetonázorovej funkcie. Prácu tvorí šesť kapitol; v prvej, dejinno-filozoficky orientovanej, rekonštruuje autor v stručnej podobe vývoj názorov na kategórie nevyhnutnosti a náhodnosti v priebehu vývoja filozofie, a to v širokom časovom zábere, od starovekej indickej a čínskej filozofie až po ich interpretáciu v súčasnom buržoáznom filozofickom i vedeckom myslení. Predmetom druhej kapitoly je objasňovanie vzťahu nevyhnutnosti a náhody v dialektickom materializme, dve ďalšie kapitoly sú zamerané na skúmanie tohto vzťahu v neorganickej a organickej prírode, napokon predposledná a posledná skúmajú osobitosti nevyhnutnosti a náhodnosti v spoločenských procesoch a v poznávacej činnosti.

Za ťažiskovú možno pokladať časť rozpracovávajúcu vzťah oboch kategórií v dialektickomaterialistickej filozofii. Produktivnosť a metodologickej správnosti vidí tu Pilipenko v tesnej spätosti problému s odpoveďou na základnú filozofickú otázku. Vy-

chádzajúc z Leninových myšlienok formulovaných v *Materializme a empiriokriticizme*, postuluje autor ako základné predpoklady rozpracovanie problému: a) objektivnosť nevyhnutnosti a náhodnosti, b) poznateľnosť objektivnej nevyhnutnosti a jej využitie v praxi, c) jednotu a dialektickú súvislosť nevyhnutnosti a náhodnosti ako dvoch vzájomne sa podmieňujúcich protikladov. Nemenej dôležitým je princíp zohľadňujúci kvalitatívnu diferencovanosť nevyhnutnosti a náhody v závislosti od rozličných štruktúrnych úrovní hmoty.

Po historickom prehľade najvýznamnejších klasifikácií nevyhnutnosti a náhody od Hegela, cez klasikov až po súčasnú marxistickú filozofiu prichádza autor k záveru, že dosiať sa nenašiel jednotný prístup usmerňujúci spomínanú klasifikáciu. O takýto unifikujúci princíp sa pokúša — s čiastočným úspechom — on sám na základe výsledkov súčasnej vedy; kritériom sa mu pri navrhovaní typológie stáva stupeň determinovanosti, príčiny vzniku, sféra platnosti, štruktúra a charakter pôsobenia, ďalej úloha pre prax a vývin vedy. (s. 93) Riadiac sa týmito kritériami, vyčleňuje v rámci nevyhnutnosti základné druhy: objektivná, vnútorná a vonkajšia, všeobecnejšia a menej všeobecná, jednoduchá a zložitá a ďalšie. Analogicky postupuje pri typologizácii náhod, vyčleňuje napr. vnútorné a vonkajšie, objektivne a subjektívne, žiaduce a nežiaduce náhody. V súvislosti s predloženou klasifikáciou sa vynára otázka, či objektivná nevyhnutnosť je iba jedným z typov nevyhnutných vzťahov; (aj keď z celého kontextu knihy je zrejmé autorova koncepcia, predsa len by

bola v danom prípade vhodná precíznejšia formulácia). Možno úplne súhlasiť s tvrdením rozvíjaným v ďalšej časti kapitoly, že „nevyhnutnosť a náhoda nie sú absolútnymi, ale relatívnymi protikladmi, ktoré sú vždy v dialektickom vzťahu“. (s. 97) Relatívnosť vzťahu odvodzuje Pilipenko jednak z toho, že nijaký jav v skutočnosti neexistuje izolovane, „v čistej“ podobe, ale vždy len vo vzájomnom pôsobení s inými súčasťami reality, jednak z toho, že v každom jave sú obsiahnuté aj prvky nevyhnutného, aj prvky náhodného, ani tieto neexistujú samy osebe, „abstraktne, ale iba v určitých podmienkach, v konkrétnom systéme vzťahov a súvislostí, pri existencii príčin, ktoré ich vyvolávajú“. (s. 99) Takéto chápanie zosúvzažnenosti oboch kategórií (spôsobené podľa autora i tým, že nevyhnutnosť vzniká vlastne vo forme náhodnej) bolo, ako sa v práci zdôrazňuje, nedosiahnuteľným pre metafyziku a je základným predpokladom dialektického uchopenia problému.

Za podnetné možno pokladať viaceré závery, ku ktorým Pilipenko dochádza v polemike s inými marxistickými autormi a ktoré môžu inšpirovať pri ďalšom rozpracovaní problému. Mám na mysli najmä kritiku zaužívanej myšlienky, že nevyhnutnosť sa vždy prejavuje vo forme náhody — oproti tejto, skutočnú zložitost vzťahu oboch kategórií zjednodušujúcej téze, vyslovuje Pilipenko oprávnenú domnienku, že nevyhnutnosť sa nemusí bezprostredne prejavíť iba v náhodách, ale že napr. „všeobecnejšia nevyhnutnosť sa môže prejavíť v menšej všeobecných, čiastkových nevyhnutnostiach“. (s. 102) Takéto chápanie potvrdzuje konkrétny charakter nevyhnutnosti ako niečoho, čo *neexistuje nezávisle od podmienok, v ktorých sa rodí a vyvíja*. (Podč. E. F.) S polemikou o forme prejavu nevyhnut-

nosti tesne súvisí i ďalšia Pilipenkova námietka na konto tiež hojne rozšíreného názoru, že „náhodnosť je forma prejavu nevyhnutnosti a jej doplnok“. (s. 103) Autor dôvodí, že zďaleka nie všetky náhody sú súčasne aj formou prejavu nevyhnutnosti a aj jej doplnkom. Táto dvojakoť je podľa neho daná len náhodám organicky spätým s nevyhnutnosťou, t. j. takým, ktoré vznikajú pôsobením vnútorných faktorov — zároveň však upozorňuje na neexistenciu pevných hraníc medzi oboma prípadmi. Rozpracovanie poslednej námietky ústi do chápania nevyhnutnosti a náhody, ktoré v niektorých momentoch koriguje tradičnú koncepciu týchto kategórií, a to najmä narúšaním predstáv o odvodzovaní nevyhnutnosti z výlučného pôsobenia vnútorných, podstatných faktorov a náhodu zase z pôsobenia nepodstatných, vonkajších, druhotných faktorov a príčin. Akonáhle sa totiž predpokladá maximálne rozšírenie systému, v ktorom sa skúma vzťah oboch kategórií, úloha vonkajších vplyvov sa asymptoticky približuje k nule a nemožno vystačiť s vysvetľovaním náhody iba ako niečoho vonkajšieho. Ďalší dôvod proti tradičnému vysvetľovaniu kategórií vidí Pilipenko v ich odtrhávaní. Aj nevyhnutnosť, aj náhoda, uzatvára autor, sú príčinné podmienené — líšia sa od seba charakterom príčin, ktoré ich vyvolali. Obe môžu vznikáť pod vplyvom aj vnútorných, aj vonkajších príčin; zatiaľ čo nevyhnutnosť je však vyvolaná pravidelnými, stálymi príčinami a „vyjadruje stále, nemenné v štruktúre objektívneho sveta, vždy prebieha len istým spôsobom“, náhoda je „následkom nepravidelných, nestálych príčin, vyjadruje dynamické, meniace sa v štruktúre skutočnosti, prebieha tak alebo nejak o inak“. (s. 120)

Autor si všíma aj gnozeologické aspekty oboch kategórií — viac však

len v náznaku. Rozvíjajúc myšlienky klasikov, formuluje tézu o náhode ako o východiskovom bode poznania; od poznania náhodného na empirickej úrovni sa dvíha proces ideálnej reprodukcie skutočnosti k poznaniu nevyhnutného na teoretickej úrovni. Názory, podľa ktorých náhodné vystupuje ako synonymum nepoznaného a nevyhnutnosť poznaného, neklasifikuje autor ako subjektivistické, ale poukazuje na ich orientačnú funkciu v bádateľských postupoch. Do istej miery diskutabilný sa zdá byť predložený súbor metód, ktorými sa podľa autora odhaľujú zákony, spoznáva nevyhnutné i náhodné v javoch. Domnievam sa, že i keď uvedená abstrakcia, pravdepodobnostno-štatistická metóda a syntetická metóda sú dôležitými momentami v poznávacom procese nevyhnutnosti a náhody, nemožno ho vyčerpať úplne len nimi.

Konkretizujúc jednu z východiskových téz o kvalitatívnej odlišnosti nevyhnutnosti a náhodnosti v závislosti od štruktúrnych úrovní hmoty, rozpracováva Pilipenko v ďalších kapitolách špecifikum nevyhnutnosti a náhodnosti v neorganickej a organickej prírode. V rámci analýz vzťahu kategórií na úrovni neorganickej prírody, kde sa splňa predpoklad uzavretých alebo takmer uzavretých materiálnych systémov, zameriava autor pozornosť na koreláciu nevyhnutného a náhodného v makroobjektoch klasickej fyziky, v objektoch štatistickej fyziky a napokon v mikroobjektoch kvantovej mechaniky. Podrobne kritike model laplaceovského determinizmu, precizuje autor východiskové tvrdenia z predchádzajúcej časti knihy o vzťahu vonkajších a vnútorných príčin vyvolávajúcich nevyhnutné a náhodné javy: „Náhody môžu vznikáť buď pôsobením vonkajších faktorov na mechanické systémy, alebo vzájomným pôsobením prvkov v samých

systémoch. Môžu byť vyvolané aj štruktúrou prvkov. Objektívny základ náhod je v nevyčerpatelnosti vzťahov medzi prvkami systémov, ako aj systému a jeho okolím.“ (s. 139) Mimo pozornosti nestojí ani dávnejšie pretrvávajúci spor o existenciu a povahu determinácie v kvantovej mechanike. Konfrontujúc názory viacerých fyzikov a filozofov, sa Pilipenko prikláňa k „teórii úrovni“ a „skrytých parametrov“, pretože tieto sú podľa neho blízke dialektickomaterialistickému učeniu o podstatách rôznych úrovní, ako aj o špecifickosti ich zákonov. Vyplýva z toho aj analogické chápanie vzťahu dynamických a štatistických zákonov.

Osobitosti nevyhnutnosti a náhodnosti v organickej prírode, ktorej objekty sú otvorenými, rovnováhu neustále narušajúcimi a vytvárajúcimi systémami, sleduje autor najprv v súvislosti so vznikom života na Zemi a so základnými faktormi biologickej evolúcie a napokon v súvislosti so vznikom ľudského vedomia. Vo všetkých rovinách skúmania autor zdôrazňuje vzájomnú spätosť nevyhnutnosti a náhodnosti; pri vysvetľovaní vzniku vedomia treba pozitívne oceniť autorovu koncepciu jednoty genetickej evolúcie a sociálnej dedičnosti, čím sa vyhol nie zriedkavému úskaliu, akým je biologický, resp. psychologický redukcionizmus.

Analýzu vzťahu nevyhnutnosti a náhodnosti v spoločenskom dianí začína Pilipenko kritikou princípov buržoáznej histórie, sociológie a filozofie dejín; hľadá spoločného menovateľa, v ktorom sa stretávajú rôzne modifikácie buržoázných teórií popierajúcich ideu determinizmu v spoločenskom vývine. Tieto teórie, ako sa v knihe správne tvrdí, si apriórne uzatvárajú cestu k riešeniu mnohých problémov, ako napr. problém ľudskej činnosti, slobody, predvídania,

sociálneho plánovania a pod. V ďalšej časti je podané vysvetlenie spoločenského vývinu z pozícií dialektického materializmu vo všeobecnej rovine a zároveň sa skúmajú aj zmeny charakteru vzájomnej súvislosti nevyhnutnosti a náhody v rozdielnych etapách vývinu spoločnosti.

Zaujímavou a svojím spôsobom (vzhľadom na iné podobne zamerané práce) zriedkavou je posledná kapitola venovaná vzťahu nevyhnutnosti a náhodnosti v tvorivom vedeckom poznaní. Žiaľ, vytýčený projekt sa v tejto časti nepodarilo autorovi celkom úspešne zrealizovať; namiesto dôkladnej filozofickej analýzy tvorivosti v poznávacom procese, a to z aspektu nevyhnutných a náhodných prvkov v ňom, pohybuje sa na rovine empirického poznatku, prevažne sumarizu-

júc názory významných vedcov na povahu svojich vlastných objavov; nahromadenie ilustratívneho materiálu tu však výraznejšie neprerástlo do teoretickej analýzy problému. Za relevantné možno v tejto časti pokladať najmä oddiferencovanie objektívnych a subjektívnych predpokladov vedeckých objavov; podnetným je napokon i obrátenie záujmu na problematiku, ktorá ešte zatiaľ je v našej marxistickej filozofii len veľmi skromne rozpracovaná. Takto, ako podnet na ďalšie skúmanie vzťahu kategórií nevyhnutnosti a náhodnosti možno chápať i celú monografiu, za ktorou akiste radi siahnu nielen filozofi, ale aj pracovníci prírodných a spoločenských vied.

Etela Farkašová